

УДК 159.922.6

Токарева Наталя

доктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри загальної та вікової психології
Криворізького державного педагогічного університету
<https://orcid.org/0000-0003-1428-3729>

DOI <https://doi.org/10.35619/praprv.v1i20.339>

АДАПТИВНІ СЦЕНАРІЇ САМОЗДІЙСНЕННЯ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ НЕСТАЛОГО СЬОГОДЕННЯ

Анотація. Стаття присвячена аналізу феноменології самоздійснення особистості у сучасному соціокультурному просторі. Метою роботи обрано вивчення ресурсів адаптивних сценаріїв самоздійснення в несталих умовах суспільних криз. Автор детально аналізує характеристики процесу самоздійснення, означає в якості предиктора ефективного саморозвитку активні адаптивні сценарії особистості. Розглянуто маркери суб'єктивного благополуччя та усвідомлювані мотиви відповідальної поведінки респондентів. Вибірка була представлена 287 респондентами 15–22 років, які проживають на територіях України (183 особи) та Канади (104 особи, котрі є вимушеними переселенцями з України). Статистично підтверджено, що рівень усвідомлення психологічного благополуччя респондентів в Україні нижче, ніж у респондентів у Канаді, які вважали себе більш захищеними. Констатовано, що респонденти обох груп незадоволені станом міжособистісних взаємин та якістю власного життя. Доведено, що підлітки та юнаки в Україні обирають переважно адаптивні сценарії компенсаторного типу, зумовлені суспільними мотивами та мотивами морального самоствердження. Для респондентів за межами України більш властиві адаптивні сценарії, зорієнтовані на егоїстичне та прагматичне самоствердження, актуалізацію захисних механізмів мімікрії, спрямованої на виживання та самозбереження. Зроблено висновок, що психологічний ресурс адаптивності школярів та студентів підлітково-юнацького віку імпліцитно залежить від рівня морального розвитку особистості та мотивації відповідальної поведінки на шляху до самоздійснення.

Ключові слова: самоздійснення, ідентичність, адаптація, адаптивні сценарії, психологічне благополуччя, підлітково-юнацький вік.

Постановка проблеми. Трансформаційні вектори сучасного соціального (соціально-політичного, соціально-культурного, особистісного) простору життєдіяльності української спільноти сповнені агресією, руйнацією, стражданням і втомою, що зумовлює радикальний розрив людини із минулим й сувору ревізію усіх культурних і філософських проєктів життєтворення. Переживання травматичних подій сьогодення позначається передусім на свідомості людини, спричиняє фрагментарність Я-концепції, переосмислення морально-етичних норм і стандартів. У хронотопі війни динамічна структура особистості моделюється у єдності вітальних та екзистенційних маркерів світосприймання й специфічної вибіркової активності; поліфонія екзистенційних сенсів, елімінація суб'єкт-об'єктних стосунків змістової сутності постмодернових поглядів на життя, ствердження безперервної полімодальності травматичного контенту диктують свої вимоги до варіативних сценаріїв проживання й усвідомлення життєвого досвіду – прийняття невизначеності й невідворотності жорстких реалій сьогодення.

Особливо нагальною проблема переосмислення сенсів життєтворення у сучасному соціальному просторі постає у площині особистісного становлення й самоздійснення осіб

підлітково-юнацького віку, що транслює ціннісні сценарії дорослішання та відповідальної ідентичності. На етапі дорослішання підлітки й юнацтво не лише гостро сприймають події навколишнього світу, а й намагаються інтерналізувати новий досвід, долучитися до напрацювання нових адаптивних наративів, реалізувати свій життєвий ресурс у ситуаціях форматування власних історій життєтворчості. У своєму прагненні осмислити континуум життя в умовах війни підлітково-юнацька спільнота через широкий контекст емоційних, когнітивних відкриттів вибудовує суб'єктивний досвід подвійної реальності у часовій послідовності (спогади, історії, автонаративи), що обумовлює смислову значущість інтерпретаційних схем подальшого самоздійснення.

Тож вважаємо актуальним осмислення маркерів адаптивних сценаріїв буття у травматичних вимірах динамічного хронотопу, усвідомлення резервів і можливостей самоздійснення особистості підлітково-юнацького віку із урахуванням сучасного наукового дискурсу.

Аналіз досліджень з проблеми. Дослідження особливостей самоздійснення особистості у вимірах соціокультурного простору стало посідає одне з центральних місць серед сучасних наукових дискурсів. Разом з тим концептуальне поле самоздійснення та самоідентифікації суб'єкта життєтворення все ще залишається полісемантичним і багатовимірним, залученим до теоретичних наративів різних парадигм у філософській антропології (Буш, 1985), соціології (Єресько, 2021; Костенко, 2021; Лобанова, 2009; Шульга, 2018 та ін.) та психології (Клименко, 2019; Кокун, 2013; Максименко, 2021; Титаренко, 2003; Токарева, 2015; 2021 та ін.). Тож задля плідного проєктування означеного поняття на реалії сучасного світоустрою варто зважати на дискусійний характер наукової риторики у сегменті аналізу самоздійснення як динамічного, фрагментарного новоутворення епохи дорослішання.

У найбільш широкому розумінні самоздійснення розглядається як екзистенційний вимір генези буття, що дозволяє людині реалізувати духовну компоненту особистісної структури; екзистенційне самоздійснення (*Self-fulfillment*) скеровує пізнавальну активність особистості у глибини власного «Я», спонукає до осмислення суб'єктивних цінностей, життєвих перспектив, можливостей подолання суперечностей людського існування, означає автентичність та цілісність існування особистості у вимірах життєвих подій і моральних виборів (Клименко, 2019; Кокун, 2013). Самоздійснення людини (процес та/або стан) констатує існування віднайденної ідентичності суб'єкта життєтворення.

Фундаментальними умовами екзистенції науковою спільнотою визнається мотиваційна система, покладена в основу вибору життєвих стратегій людини. Згідно із твердженням Клименко (2019) ключовим концептом екзистенційної теорії самоздійснення є персональне буття суб'єкта життєтворення – *Personsein* – динамічний процес, що базується на подвійному співвіднесенні зовнішнього (відкритого й публічного) та внутрішнього (індивідуального, інтимного) вимірів буття. Становлення *Person* орієнтоване на утвердження здорової (критичної, проте адекватної) внутрішньої самоцінності особистості у площині спілкування із зовнішнім світом, можливість реалізувати свій життєвий сценарій автентично, у гармонії із собою.

За визначенням Кокуна, особистісне самоздійснення постає як свідомий саморозвиток людини, в процесі якого розкриваються її потенційні можливості у різних життєвих сферах, результатом чого є постійне досягнення особистісно та соціально значущих ефектів, формування власного «простору життя» (Кокун, 2013).

Аналіз наукової літератури (Клименко, 2019; Кокун, 2013; Костенко, 2021 та ін.) дозволяє виокремити такі ознаки особистісного самоздійснення:

- наявність у людини власного проєкту (стратегії) життя та розуміння сценаріїв його реалізації у континуумі адекватної ідентичності;
- наявність вираженої потреби у саморозвитку, самовдосконаленні;

- усвідомлення ресурсних можливостей досягнення поставлених життєвих цілей та їхнього особистісного потенціалу;
- визнання особистісних досягнень людини соціальним оточенням;
- динамічність та гнучкість сценаріїв життєтворення – постійне переосмислення життєвих цілей відповідно до запитів соціокультурного середовища, архітектури адекватно визначеного поля докладання власних зусиль та збільшення ресурсних можливостей людини;
- наявність специфічно-суперечливого стану, в якому, з одного боку поєднана задоволеність від наявних життєво-особистісних досягнень, а з іншого – дефіцитарність у їх оцінюванні (бачення векторів подальшого розвитку, варіювання життєвих сценаріїв та саморозвитку).

Водночас варто враховувати, що в умовах перенасиченого емоційними травматичними подіями суспільного та соціокультурного простору самоздійснення особистості суттєво ускладнюється. Ще на початку ХХІ століття, розглядаючи феноменологію соціальних змін як травмівні події, знаний польський соціолог П. Штомпка підкреслював, що вони спричиняють порушення звичного способу думок і дій, часто трагічно змінюючи життєвий світ людей, їхні моделі поведінки та мислення (Штомпка, 2001). Особливо рельєфно це можна спостерігати у нинішніх умовах існування людства. За визначенням професора Шульги, соціальні катаклізми обумовлюють глобальний «збій соціальної матриці» (Шульга, 2018) життєтворення.

Згідно із умовиводами професора, доктора соціологічних наук Н. В. Костенко, сучасне суспільство постає перед викликами нової нормативності ідентичності особистості, спричиненої обмеженою мобільністю, етатизацією цифрових стратегій, таргетованістю особистісних та соціально-політичних домагань; ідентичності суб'єктів несталого сьогодення (що є, як нам видається, особливо актуальним на етапі дорослішання) «цілком очевидно вписуються в контексти глобальних комунікацій, що примножуються, все більш інтенсивних потоків фінансів, товарів, інформації, технологій і, звичайно ж, людей, які переміщуються у світі, утворюючи безперервні міграційні потоки» (Костенко, 2021: 134).

Посилюється у сучасному соціопросторі й континуум невизначеності – патерн соціальної реальності, пов'язаний зі сприйняттям зруйнованих та/або змінених стабільних соціальних структур (Єрескова, 2021: 65). Невизначеність існування помітно посилилася у складних, кризових умовах життя, спричинених спочатку вірусною пандемією, а нині – трагічними подіями, пов'язаними із війною в Україні. Звичний глобальний порядок світоустрою у кризових умовах «ненормотипової буденності» проблематизується на тлі змін в соціокультурних, інформаційних, морально-етичних режимах життєтворення, вимушеної закритості національних територій. Це зумовлює нав'язаний контент тестування нових моделей рефлексивно-комунікативних інтаракцій, як масштабних, так і локальних у своєму здійсненні.

У несталому, сповненому стресовими тригєрами сьогоденні, як наголошує Н. В. Костенко, виникають парадокси, подібні до того, що існують відкриті можливості винаходження автобіографічного (індивідуального) виходу з існуючого «соціально сфабрикованого безладу», які обіцяють, що людина здатна стати ким завгодно в будь-який спільноті, реалізуючи певний сценарій життєвого циклу, але прагнення цього часто виключає можливість бути самим собою (Костенко, 2021: 134). Означене, поза сумнівом, вимагає від особистості особливої політики самоздійснення, котра не має однозначних настанов і продуктивних рішень. І це можна зрозуміти, оскільки адаптивні життєві сценарії у несталих кризових умовах життєтворення орієнтовані передусім на уникнення невизначеності (Костенко, 2021; Лобанова, 2009; Титаренко, 2003; Токарева, 2021).

Зважаючи на суттєві концептуальні розбіжності (попри повсякденність і широку

вживаність) у розумінні поняття «адаптація» (від лат. *adaptation* – *приспосовувати*), вважаємо необхідним уточнити базові психологічні маркери феноменології адаптивності. Досить поширеними у соціологічному та соціально-психологічному науковому просторі є тлумачення адаптації як пристосування самоорганізованих систем до умов середовища, яке змінюється. У соціально-психологічному континуумі поняття адаптації широко трактується як засіб збереження ідентичності особистості, а отже розуміється як реактивна поведінка, пов'язана із пристосуванням до навколишнього середовища: прийняттям соціальних норм, усвідомленням соціальних очікувань, які супроводжують життя кожної людини відповідно до її віку і статі та зумовлюють контексти взаємодії із соціальними групами. Разом з тим психологічна адаптація (що є невід'ємною складовою соціальної адаптації згідно із тлумаченням Ольшанського) характеризується активністю особистості й «виступає як єдність акомодатії (засвоєння правил середовища, «уподібнення» йому) і асиміляції («уподібнення» собі, перетворення середовища)» (цит. за: Лобанова, 2009: 4). Тож визнання можливостей реалізації активних сценаріїв адаптивної поведінки є принципово важливим предиктором розуміння феноменології соціально-психологічної адаптації особистості у період суспільних криз.

Суттєвими ознаками адаптаційних процесів вважаємо безперервність, дискретність: вектори адаптаційної поведінки набувають більшої інтенсивності виявлення у складних, непередбачуваних умовах, котрі «за межами буденності» (Титаренко, 2003) спонукають людину до переосмислення життєвих сценаріїв. Глобальні кризи значно ускладнюють процеси адаптації, тому що не лише порушують (а іноді й взагалі руйнують) суб'єктивний життєвий простір конкретної людини, але й спричиняють виникнення поліфуркаційного середовища (Лобанова, 2009), в якому одночасно можуть співіснувати різні системи цінностей та різні моделі життєтворення.

У площині осмислення полівекторних парадигм аналізу наукових наративів самоздійснення суб'єктів життєтворення ми цілком погоджуємося із визнанням професора Костенко (2021: 135), що будь-які артикуляції з приводу індивідуальних та групових ідентичностей, форматів визнання сценаріїв ефективного самоздійснення продукують контексти множинності, які можна синтезувати з різних перспектив. Дотичною до теми нашого дослідження слід вважати концепцію множинних режимів залучення особистості до життєвих випробувань (Л.Тевено), – від публічних до суб'єктивних; інспіровані кризовими умовами реалізації власних сценаріїв самоздійснення такі життєві випробування супроводжуються переживаннями, осмислюються, викликають спонтанні, афективні та/або рефлексивні, усвідомлювані реакції людей. (цит. за: Костенко, 2021: 135). В першому наближенні предикторами самоздійснення за таким сценарієм є здатність особистості до управління смислами життєвих планів, їх співвіднесення з цінностями та мотиваційними алгоритмами; ступінь обізнаності і сприйнятливості суб'єкта до інформації, гнучкість засвоєних інтерпретаційних схем; вміння конструктивно розпоряджатися психічними ресурсами, особистісним культурним капіталом; досвід адаптивної поведінки.

Водночас вартує уваги й той факт, що форматування адаптивних сценаріїв самоздійснення в умовах ситуації невизначеності супроводжується своєрідними тенденціями розгортання сучасного соціокультурного простору:

- амбівалентність одночасних ціннісних обґрунтувань дії прагненням до індивідуальної свободи і колективного блага, забезпеченого державою;
- перетворення факту легітимного громадянства в простір афективного досвіду, викликаного жорстким регулюванням мобільності;
- загострення екзистенційної тривожності з її культурно підготовленими патернами, що робить культуру колективною відповіддю на унікальне людське осмислення власної кінцевості;

- поява модифікацій «вразливих верств і осіб», які не підпадають під звичні асоціації з малоприбутковими групами літнього віку або переміщеними особами без статусу (Костенко, 2021: 135).

Відображення психікою сучасних маркерів соціокультурного простору самоздійснення характеризується розгортанням суперечливого континууму, який можна було б назвати «новою нормальністю страждання і справедливості» (Chouliaraki, 2021), що затверджується новою логікою афективної комунікації та множинними алгоритмами сегментації поведінкових сценаріїв (традиційних та пост-сучасних).

Оволодіння адаптивною поведінкою особистості у жорстких реаліях ситуації невизначеності охоплює стадії соціально-психологічного шоку, мобілізації адаптивних резервів (і передусім – суб'єктних ресурсів) та відповіді на виклики соціального середовища. Втім у кожному конкретному випадку адаптивний сценарій самоздійснення може варіюватися; серед найбільш поширених доречно згадати такі сценарії пристосування до змінного середовища:

- алопластична адаптація, реалізація якої обмежується психологічним переосмисленням ситуації самоздійснення: індивід усвідомлює необхідність інноваційних змін у поведінково-діяльнісному сегменті власного життя, проте не сприймає і не визнає нових стандартів життєустрою, використовуючи в якості орієнтирів власні цінності та досвід;

- пошук «зони комфорту», у здійсненні якого індивід терпимо ставиться до нових умов існування та нав'язуваних йому моделей поведінки, розглядаючи їх як прийнятні у змінених умовах життя (адаптація за принципом акомодатії);

- аутопластична адаптація, згідно з якою пристосування набуває асимілятивного характеру: індивід відмовляється від попередніх конструктів самоздійснення (цінностей, зразків та норм поведінки), орієнтуючись на нові моделі життєтворення (Лобанова, 2009).

Розглядаючи ресурсний потенціал адаптаційних сценаріїв самоздійснення, варто також констатувати імперативний, примусовий характер адаптації особистості до змінних умов існування у біфуркаційні моменти буття; життєві випробування у періоди суспільних криз тяжіють над адаптантом і змушують його виживати, змінюючи звичні стандарти поведінки, модифікуючи маркери соціальної (а іноді й особистісної) ідентичності, звичної тотожності власного Я із засвоєними сценаріями поведінки.

Означені вище концептуальні міркування не слід ігнорувати в зусиллях розрядити невизначеність поточних порядків самоздійснення суб'єктів життєтворення, вибудовуючи стратегії професійного психологічного супроводу особистості на етапі дорослішання із урахуванням режимів варіативного залучення підлітків та юнацтва і можливих способів легітимації їхніх домагань на адекватну соціальну номінацію. Сучасне суспільство постає як своєрідне «поле можливостей» соціальних суб'єктів, що намагаються віднайти ефективні сценарії самоздійснення.

Наше дослідження ми вважаємо однією зі спроб привернути увагу суспільства до необхідності цілеспрямованого моделювання досвіду самоздійснення підлітково-юнацької спільноти у несталому інформаційному просторі культури постмодернізму. **Метою** даної розвідки є вивчення корекційно-розвивального ресурсу адаптивних сценаріїв самоздійснення в несталих умовах сьогодення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Задля уточнення теоретичних позицій аналізу адаптивних сценаріїв самоздійснення особистості в складних умовах біфуркаційних виборів нами було виконане емпіричне дослідження маркерів психологічного благополуччя осіб підлітково-юнацького віку, що проживають в різних соціокультурних умовах і потребують реалізації різного типу адаптивних сценаріїв.

Вибіркова сукупність була представлена 287 респондентами підлітково-юнацького віку (від 15 до 22 років), які проживають на територіях України (183 особи) та Канади (104 особи, котрі є вимушеними переселенцями з України). Вибіркова сукупність була сформована рандомно. Емпіричні дані були отримані шляхом індивідуального опитування респондентів (73 особи) та за допомогою Google-форми (214 осіб).

В якості психодіагностичного інструментарію були використані методики, що відрізняються високим ресурсним потенціалом:

- «Модифікована шкала суб'єктивного благополуччя BBC» (The Modified BBC Subjective Well-Being Scale (BBC-SWB)) (Pontin, Schwannauer, Tai, & Kinderman) (адаптація Карамушки, Терещенко, Креденцер) (Карамушка, 2023: 23–26];
- «Когнітивні особливості суб'єктивного благополуччя (КОСБ-3)» (Калюк, Савченко) (Карамушка, 2023: 26 – 30);
- Опитувальник виявлення усвідомлюваних та неусвідомлюваних мотивів відповідальності (Савчин, 2008).

Емпірична частина дослідження підтримувалася математичними методами: застосовувалися прості статистики (віднайдення середніх значень за вибірками, відсоткового розподілу, ранжування), однофакторний дисперсійний аналіз (апостеріорний критерій Шеффе), метод рангових кореляцій Спірмена та t-критерій рівності середніх Стюдента. Результати узагальнення отриманих шляхом опитування даних і констатованих середніх показників виявлення маркерів психологічного благополуччя респондентів підлітково-юнацького віку наведено у таблиці 1.

Таблиця 1.

Узагальнені показники психологічного благополуччя респондентів

Маркери ознаки \ Вибіркова сукупність	Респонденти в Україні (N = 183)	Респонденти у Канаді (N = 104)	Середні показники тестової норми	значення дисперсії
Середні показники виявлення ознаки за методикою «Модифікована шкала суб'єктивного благополуччя BBC»				
Суб'єктивне благополуччя	34,7	99,8	77 – 91	0,022
Субшкала «Психологічне благополуччя»	16,8	33,9	40 – 47	0,005
Субшкала «Фізичне здоров'я та благополуччя»	10,3	21	21 – 25	0,043
Субшкала «Стосунки»	6,7	15,6	17 – 20	0,360
Середні показники виявлення психологічного благополуччя за методикою «Когнітивні особливості суб'єктивного благополуччя (КОСБ-3)»				
Загальний рівень задоволеності життям	12	22,3	24 – 38	0,071
Задоволеність власним життям	10	20,5	20 – 28	0,320
Невдоволеність собою та розчарування в житті	22,6	19	17 – 22	0,038
Задоволеність відносинами з іншими	10,5	23	23 – 30	0,048

Аналіз та узагальнення результатів психодіагностичного вимірювання психологічного благополуччя респондентів за допомогою субшкал «Модифікованої шкали суб'єктивного благополуччя (BBC – SWB)» доводять, що серед школярів та студентів підлітково-юнацького віку, котрі перебувають в Україні, маркери суб'єктивного сприймання власних стратегій життєтворення мають нижчий рівень виявлення (Табл.1). Більшість подій, що трапляються у житті підлітково-юнацької спільноти, розглядаються ними негативно; вони часто бувають зневірені у своїх ресурсах, у можливості отримати допомогу і підтримку від інших, переживають розчарування життям. Серед респондентів, які змушені були виїхати до Канади простежуються суперечливі тенденції: вони більшою мірою вважають себе захищеними, сприймають життєві умови як комфортні та безпечні для реалізації власних цілей і намірів (середні показники рівня суб'єктивного благополуччя у даній групі вище середнього). Водночас рівень психологічного благополуччя та маркери задоволення міжособистісними взаєминами серед респондентів даної групи нижчий за середній (як і серед підлітків та юнаків в Україні).

Інтерпретація отриманих значень за шкалами методики «Когнітивні особливості суб'єктивного благополуччя (КОСБ-3)» засвідчила подібні тенденції: серед школярів та студентів в Україні фіксується низький рівень задоволеності життям (тим, що наразі відбувається, умовами життя): 41% опитаних респондентів низько оцінюють продуктивність своєї діяльності, яку вважають непривабливою (зокрема й навчання), проявляють невпевненість на шляху до успіху; 52% респондентів вибіркової сукупності в Україні засвідчують високий рівень виявлення показників за шкалою «Невдоволеність собою та розчарування в житті»: вони переживають внутрішню напругу, часто дратуються через даремне марнування часу; їм властиві ознаки категоричного мислення. 66% респондентів в Україні незадоволені відносинами з іншими, вони мріють про зміну кола спілкування, відчуваючи небезпеку і дискомфорт, що цілком зрозуміло в умовах війни на території України. Група юнаків-емігрантів більш задоволена своїм життям (47% респондентів засвідчили середній рівень задоволеності). Водночас вони також переживають негативні емоції, тривогу (56% респондентів), відчувають дискомфорт і незадоволеність своїми можливостями (53% респондентів). Проте ця група респондентів більш умиротворена спілкуванням з іншими; вони мають можливість бути більш відвертими і щирими у стосунках з іншими людьми, оцінюючи коло свого спілкування як безпечне і надійне (65% засвідчили середній рівень задоволення).

Дисперсійний аналіз (апостеріорний критерій Шеффе; значимість дисперсії є статистично достовірною на рівні $p \leq 0,05$) підтвердив значущість відмінностей між досліджуваними групами респондентів щодо осмисленого переживання психологічного благополуччя в умовах суттєвих змін життєвого простору. Варто також відзначити, що загальні дезадаптаційні наративи життєустрою респондентів вибіркової сукупності статистично не відрізняються у сегментах суб'єктивного оцінювання якості стосунків та задоволеності життям. Використання методу рангових кореляцій Спірмена (R_s) між факторами місця перебування респондентів та усвідомленням рівня психологічного благополуччя не виявило значних кореляційних зв'язків, що свідчить про загальну дезадаптованість підлітків та юнаків в умовах суспільної кризи; в Україні це може бути пов'язано із трагічними подіями, зумовленими війною і внутрішньою міграцією, тоді як у переселенців до зарубіжних країн адаптація центрована на кроскультуральних вимірах життєустрою.

Задля уточнення предикторів застосування адаптивних сценаріїв самоздійснення підлітково-юнацької спільноти в умовах глобальної суспільної кризи в Україні (відлуння якої переживається й у інших країнах світу) нами були розглянуті мотиви відповідальної поведінки респондентів; узагальнені показники психодіагностичного вимірювання та статистичного аналізу даних наведені у таблиці 2.

Таблиця 2.

**Узагальнені показники виявлення мотивів відповідальної поведінки
респондентами підлітково-юнацького віку**

Вибіркова сукупність Типи мотивів	Респонденти в Україні (N = 183)	Респонденти у Канаді (N = 104)	Значення дисперсії	р-значимість рівності середніх Стьюдента
	Середні величини та ранги виявлення			
Суспільні мотиви	15,3 (I)	12,3	0,002	0,043
Мотиви морального самоствердження	15,9 (I)	11,7	0,001	0,010
Прагматичні (егоїстичні) мотиви	13,5 (III)	14,8 (II)	0,094	0,061
Мотиви самореалізації	14,2 (II)	13,3 (III)	1,927	0,710
Неспецифічні мотиви	12,2	12,1	1,045	0,621
Мотиви самопізнання у відповідальній поведінці	13,8 (III)	7,4	2,445	0,645
Мотиви егоїстичного самоствердження	11,2	15,2 (I)	0,001	0,017
Мотиви спілкування	11,5	8,8	0,037	0,455
Мотиви виховання інших	13,4 (III)	13,5 (III)	1,968	0,128

Співставлення середніх величин та ранжування показників мотиваційного профілю відповідальної поведінки респондентів засвідчило домінування серед рушіїв активності підлітків та юнаків в Україні суспільних мотивів та мотивів морального самоствердження (I рангова позиція), що означають соціальну значущість обраних респондентами даної групи ціннісних орієнтирів, пов'язаних із інтеріоризацією суспільних норм поведінки. Вагому роль відіграють у респондентів даної групи мотиви самореалізації (II рангова позиція). Це дозволяє припустити, що школярі та студенти даної групи розглядають в якості поля самоздійснення активні адаптивні сценарії компенсаторного (що реалізуються за допомогою переключення функціональних режимів) типу, пов'язані із національними складовими самоздійснення – волонтерством, благодійністю, з іншими формами допомоги і самореалізації. Водночас для підлітково-юнацької спільноти властиві й мотиви, що супроводжують процеси дорослішання (Токарева, 2015; 2021): III рангову позицію посідають прагматичні мотиви, мотиви самопізнання та виховання інших.

Для респондентів, які знаходяться за межами України, більш властиві активні адаптаційні сценарії, пов'язані із вузько егоїстичним самоствердженням (I рангова позиція) та прагматичним самоствердженням (II рангова позиція), що обумовлюють актуалізацію захисних механізмів мімікрії, зорієнтованої на виживання та самозбереження («газардування» у термінології Лобанової (2009:8)). Мотиви самореалізації та мотиви виховання інших також відіграють важливу роль у реалізації профілю відповідальної поведінки респондентів даної групи.

Перевірка статистичної значимості емпіричних даних, уточнення на пряму і сили кореляційних зв'язків між маркерами мотиваційного профілю респондентів підлітково-юнацької вікової групи із використанням методу дисперсійного аналізу та t-критерію Стюдента для незалежних вибірок доводить, що у респондентів різних емпіричних груп статистично достовірно відрізняються середні величини виявлення суспільних мотивів (p -рівень $0,043 \leq 0,05$), мотивів морального самоствердження (p -рівень $0,010 \leq 0,05$); рівень

вираження означених мотивів є статистично значимо вищим у підлітків та юнаків, які залишаються в Україні. У виявленні мотивів егоїстичного самоствердження також виявлено статистично підтверджені відмінності між групами респондентів, проте даний маркер більш представлений у підлітків та юнаків, які виїхали за межі України.

У виявленні мотивів відповідальної поведінки інших типів у порівнюваних групах респондентів статистично достовірні значущі відмінності відсутні (p -рівень t -критерію Стьюдента $> 0,05$), тож можна говорити про загальну тенденцію недостатнього опанування підлітково-юнацькою спільнотою відповідальною поведінкою у площині реалізації потенційних можливостей власної суб'єктності. Однак відповідальна поведінка є необхідною передумовою ефективної адаптації та самоздійснення особистості у несталих умовах буття.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Стрімкий розвиток мультимодальних векторів сьогодення потребує переосмислення маркерів адаптивних сценаріїв буття людини, усвідомлення потенційних ресурсів самоздійснення особистості, і зокрема – у період дорослішання, в умовах системних змін. Особливої уваги наукової спільноти потребує дослідження адаптивних сценаріїв самоздійснення осіб підлітково-юнацького віку в ситуаціях невизначеності та суспільних криз.

Узагальнення результатів теоретико-емпіричного аналізу психологічних вимірів адаптації особистості до змінних умов буття дозволяє констатувати:

- особистісне самоздійснення суб'єкта життєдіяльності постає як усвідомлюваний саморозвиток, в процесі якого актуалізуються потенційні ресурси людини у різних сегментах життєдіяльності, що обумовлює форматування сценаріїв життєтворення у суб'єктивному просторі особистості;

- в умовах перенасиченого емоційними травматичними подіями суспільного та соціокультурного сьогодення самоздійснення особистості суттєво ускладнюється, тож необхідним предиктором моделювання перспективної стратегії буття слід вважати оптимальні адаптивні сценарії – безперервні, дискретні, активні;

- підлітки та юнаки в Україні обирають переважно адаптивні сценарії компенсаторного типу, зумовлені суспільними мотивами та мотивами морального самоствердження. Для респондентів за межами України більш властиві зорієнтовані на егоїстичне та прагматичне самоствердження адаптивні сценарії, механізмом яких є мімікрія, спрямована на виживання та самозбереження;

- психологічний ресурс адаптивності школярів та студентів підлітково-юнацького віку вважаємо імпліцитно залежним від рівня морального розвитку особистості та мотивації відповідальної поведінки на шляху до самоздійснення.

Представлені у даній статті матеріали є частиною авторського дослідницького проекту, що має за мету означення тенденцій самоздійснення особистості в несталих умовах суспільного розвитку. Отримані результати доповнюють представлені науковою спільнотою матеріали щодо варіативних сценаріїв успішної адаптації до змін.

Перспективи дослідження ми вбачаємо у подальшому вивченні кроскультурних особливостей «образу власних змін» у сприйманні осіб різних вікових груп.

СПИСОК ПОСИЛАНЬ

- Буш, Г. Я. (1985). *Диалогика и творчество*. Рига: Авотс.
- Єрескова, Т. В. (2021). Стан соціальної невизначеності як паттерн сучасного українського суспільства: поштовх для інтеграції чи чинник дезінтеграції. *Трансформація соціальних інститутів в інформаційному суспільстві: IV конгрес Соціологічної асоціації України: тези доповідей, Харків, 28-29 жовтня 2021 року*, 65-67.

- Карамушка, Л. М., Креденцер, О. В., Терещенко, К. В., Лагодзінська, В. І., Івкін, В. М., & Ковальчук, О. С. (2023). *Методики дослідження психічного здоров'я та благополуччя персоналу організацій*. Київ: Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України.
- Клименко, М. (2019). Нарцисична саморегуляція особистісного само здійснення. *Психологія особистості*, 9(1), 44-51.
- Кокун, О. М. (2013). Життєве та професійне самоздійснення як предмет дослідження сучасної психології. *Практична психологія та соціальна робота*, 9, 1-5.
- Костенко, Н. В. (2021). Культурні ідентичності: нова нормативність обмеженої мобільності, етатизації біологічного та цифрових стратегій. *Трансформація соціальних інститутів в інформаційному суспільстві: IV конгрес Соціологічної асоціації України: тези доповідей, Харків, 28-29 жовтня 2021 року*, 134-135.
- Лобанова, А. С. (2009). Особливості соціальної адаптації в періоди суспільних криз (теоретичний аспект). *Особистість: проблеми та перспективи: матеріалами конференції «Соціально-психологічні аспекти формування особистості»*, 3-10.
- Максименко, С. Д. (2021). Генетико-креативний підхід до самоздійснення особистості. *Психолого-педагогічні координати розвитку особистості: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції, Полтава, 3-4 червня 2021 року*, 3-7.
- Савчин, М. В. (2008). *Психологія відповідальної поведінки*. Івано-Франківськ: Місто НВ.
- Титаренко, Т. М. (2003). *Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності*. Київ: Либідь.
- Токарева, Н. М. (2021). *Лабіринти дорослішання: психічний розвиток особистості підлітково-юнацького віку*. Кривий Ріг: Інтерсервіс. Взято з <https://doi.org/10.31812/123456789/6084>.
- Токарева, Н. М. (2015). *Моделювання особистісних конструктів підлітків у вимірах освітнього простору*. Кривий Ріг: Інтерсервіс.
- Штомпка, П. (2001). Социальное изменение (статья первая). *Социс*, 1, 6-16.
- Шульга, М. О. (2018). *Збій соціальної матриці*. Київ: Інститут соціології НАН України.
- Chouliaraki, L. (2021). Victimhood: The affective politics of vulnerability. *European Journal of Cultural Studies*, 24(1), 10-27.

REFERENCES

- Bush, G. Ya. (1985). *Dialogika i tvorchestvo [Dialogic and creativity]*. Riga: Avots. [in Russian].
- Yereskova, T. V. (2021). Stan sotsialnoi nevyznachenosti yak pattern suchasnoho ukrainskoho suspilstva: poshtovkh dlia intehtratsii chy chynnyk dezintehtratsii [The state of social uncertainty as a pattern of modern Ukrainian society: an impetus for integration or a factor of disintegration]. *Transformatsiia sotsialnykh instytutiv v informatsiinomu suspilstvi: IV konhres Sotsiolohichnoi asotsiatsii Ukrainy: tezy dopovidei, Kharkiv, 28-29 zhovtnia 2021 roku*, 65-67. [in Ukrainian].
- Karamushka, L. M., Kredentser, O. V., Tereshchenko, K. V., Lahodzinska, V. I., Ivkin, V. M., & Kovalchuk, O. S. (2023). *Metodyky doslidzhennia psykhiichnoho zdorov'ia ta blahopoluchchia personalu orhanizatsii [Research methods of mental health and well-being of the personnel of organizations]*. Kyiv: Instytut psykholohii imeni H. S. Kostiuka NAPN Ukrainy. [in Ukrainian].
- Klymenko, M. (2019). Nartsysychna samorehuliatsiia osobystisnoho samozdiisnennia [Narcissistic self-regulation of personal self-realization]. *Psykhologhiia osobystosti*, 9(1), 44-51. [in Ukrainian].
- Kokun, O. M. (2013). Zhyttieve ta profesiine samozdiisnennia yak predmet doslidzhennia suchasnoi psykholohii [Life and professional self-realization as a subject of research in modern psychology]. *Praktychna psykholohiia ta sotsialna robota*, 9, 1-5. [in Ukrainian].

- Kostenko, N. V. (2021). Kulturni identychnosti: nova normatyvnist obmezhenoi mobilnosti, etatyatsii biolohychnoho ta tsyfrovyykh stratehii [Cultural identities: new normativity of limited mobility, statization of biological and digital strategies]. *Transformatsiia sotsialnykh instytutiv v informatsiinomu suspilstvi: IV konhres Sotsiolohichnoi asotsiatsii Ukrainy: tezy dopovidei, Kharkiv, 28-29 zhovtnia 2021 roku*, 134-135. [in Ukrainian].
- Lobanova, A. S. (2009). Osoblyvosti sotsialnoi adaptatsii v periody suspilnykh kryz (teoretychnyi aspekt) [Peculiarities of social adaptation in periods of social crises (theoretical aspect)]. *Osobystist: problemy ta perspektyvy: materialu konferentsii «Sotsialno-psykholohichni aspekty formuvannia osobystosti»*, 3-10. [in Ukrainian].
- Maksymenko, S. D. (2021). Henetyko-kreatyvnyi pidkhid do samozdiisnennia osobystosti [A genetic-creative approach to self-realization of the individual]. *Psykhologo-pedahohichni koordynaty rozvytku osobystosti: materialu II Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi, Poltava, 3-4 chervnia 2021 roku*, 3-7. [in Ukrainian].
- Savchyn, M. V. (2008). Psykholohiia vidpovidalnoi povedinky [Psychology of responsible behavior]. Ivano-Frankivsk: Misto NV. [in Ukrainian].
- Tytarenko, T. M. (2003). Zhyttievyi svit osobystosti: u mezhakh i za mezhamy budennosti [The life world of an individual: within and beyond everyday life]. Kyiv: Lybid. [in Ukrainian].
- Tokareva, N. M. (2021). *Labirynty doroslishannia: psykhychnyi rozvytok osobystosti pidlitkovoiunatskoho viku* [Labyrinths of growing up: mental development of the personality of adolescence and young adulthood]. Kryvyi Rih: Interservis. [in Ukrainian].
- Tokareva, N. M. (2015). *Modeliuvannia osobystisnykh konstruktiv pidlitktiv u vymirakh osvithnoho prostoru* [Modeling of personal constructs of teenagers in dimensions of educational space]. Kryvyi Rih: Interservis. [in Ukrainian].
- Shtompka, P. (2001). Sotsyalnoe yzmenenye (statia pervaia) [Social change (article one)]. *Sotsys*, 1, 6-16. [in Russian].
- Shulha, M. O. (2018). *Zbii sotsialnoi matrytsi* [Failure of the social matrix]. Kyiv: Instytut sotsiolohii NAN Ukrainy. [in Ukrainian].
- Chouliaraki, L. (2021). Victimhood: The affective politics of vulnerability. *European Journal of Cultural Studies*, 24(1), 10-27. [in English].

ADAPTIVE SCENARIOS OF PERSONALITY SELF-DEVELOPMENT IN THE CONDITIONS OF CURRENT IMPERMANENCE

Natalya Tokareva

Doctor of psychological sciences, Professor,
Head of the Department of general and
developmental psychology
Kryvyi Rih State Pedagogical University
<https://orcid.org/0000-0003-1428-3729>

DOI <https://doi.org/10.35619/praprv.v1i20.339>

Abstract. The article is devoted to the analysis of phenomenology of self-realization of an individual in the modern socio-cultural space. The purpose of the work is the study of the resources of adaptive scenarios of self-fulfilment in unstable conditions of social crises. The author analyses the characteristics of the process of self-realization in details, identifies active adaptive personality scenarios as a predictor of effective self-development. The markers of subjective well-being and perceived motives for responsible behaviour of the respondents were

considered. The sample was represented by 287 respondents aged 15–22, living in the territories of Ukraine (183 persons) and Canada (104 persons who are the forced migrants from Ukraine). It is statistically confirmed that the level of awareness of the psychological well-being of respondents in Ukraine is lower than that of the respondents in Canada, who consider themselves more protected. It was established that the respondents of both groups are dissatisfied with the state of interpersonal relationships and the quality of their own lives. It has been proven that teenagers and young men in Ukraine choose mainly adaptive scenarios of the compensatory type, conditioned by social motives and motives of moral self-affirmation. For respondents outside Ukraine, adaptive scenarios oriented towards selfish and pragmatic self-affirmation, actualization of protective mechanisms of mimicry aimed at survival and self-preservation are more characteristic. It is concluded that the psychological resource of adaptability of pupils and students of the adolescent-youth age implicitly depends on the level of moral development of an individual and the motivation of responsible behaviour on the way to self-realization.

Keywords: *self-actualization, identity, adaptation, adaptive scenarios, psychological well-being, adolescence.*

Стаття надійшла до редакції 16.05.2023 р.